

РОЛЬ САМОСТІЙНОЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

М. О. ДОЛЖЕНКО, О.В.ТІМЕЦЬ кандидат педагогічних наук

Суспільні, економічні, політичні зміни в нашій державі закономірно змінюють підхід до процесу навчання та виховання учнів. Узятю курс на гуманітаризацію і гуманізацію шкільної освіти, тому уміння працювати самостійно розглядається як найважливіша риса сучасної людини в умовах переходу до ринкової форми господарювання. У світлі названих вимог, а також тенденцій розвитку культури, науки і техніки проблема самостійності і творчої активності учнів у процесі навчання географії стає виключно актуальною.

Проблема самостійної пізнавальної діяльності не є абсолютно новою для теорії та методики навчання географії. Багато і плідно над розв'язанням цієї проблеми працювали українські вчені В.П.Корнеєв, С.Г.Кобернік, Л.І.Круглік, М.П.Откаленко, Л.Б.Паламарчук, І.П.Половина, А.Й.Сиротенко, О.Я.Скуратович. Свій внесок у розв'язання цієї проблеми зробили російські вчені І.І.Барінова (1990), І.В.Душина (1996, 2001), В.О.Корінська (1983).

Важливим етапом у розвитку теорії та методики навчання географії стало створення українськими авторами сучасних підручників з фізичної географії. Так у 1994 році вперше вийшов підручник "Географія України. 8 кл." А.Й. Сиротенка, В.О. Чернова, В.Я. Плахути, в якому передбачені завдання та запитання для самостійного опрацювання тексту, а також завдання творчого характеру. У підручнику „Загальна географія” авторів О.Я. Скуратовича, Р.Р. Коваленка, Л.І.Круглик вміщено понад 100 запитань і завдань для самостійної роботи та виділена рубрика „Самостійна робота”, в якій автори запропонували учням чотири блоки різнорівневих завдань. Тобто, створено якісно новий методичний апарат шкільного підручника фізичної географії.

Шкільна практика використання цих підручників показала, що організація самостійної пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення фізичної географії й дотепер належить до проблем, що не знайшли свого остаточного розв'язання. Актуальним є питання визначення нових підходів як до подальшого конструювання змісту, завдань з фізичної географії, так і умов ефективної організації самостійної пізнавальної діяльності учнів з їх виконання. Таким чином, в методиці навчання географії виникло протиріччя між удосконаленим змістом сучасного шкільного навчального курсу фізичної географії та методичним забезпеченням процесу засвоєння географічних знань у самостійній роботі учнів.

Розумовий розвиток дітей середнього шкільного віку характеризується прагненням до самостійності, вони одержують

задоволення від самостійної творчої діяльності. Порівнюючи вікові особливості учнів 6 – 8 класів із раннім періодом дітей (молодші класи), можна зробити висновок, що мислення їх стає більш гнучким, у судженнях помітні логіка і систематичність. Діти вчать свідомо оперувати поняттями. Вони з великим інтересом пов'язують теоретичні знання з практикою і намагаються їх втілити в життя. У зв'язку з цим, у свідомості учнів виникають питання про причинно-наслідкові зв'язки між явищами природи, і вони намагаються їх пояснити. Пам'ять учнів стає продуктивною, їх інтереси набувають постійного і цілеспрямованого характеру. Учні цікавляться навколишньою дійсністю – рідною природою, її розвитком, побутом людей та їх господарською діяльністю. Вказані особливості психічного розвитку дітей середнього шкільного віку виступають головною передумовою організації їхньої самостійної діяльності. При розробці зразків пізнавальних завдань для самостійної роботи учнів необхідно врахувати їх відповідність таким вимогам:

1) можливість школярів працювати з максимальною самостійністю (для цього зміст завдань має носити пошуковий та спонукальний характер, щоб учні творчо мислили);

2) сприяти розвитку здібностей, в першу чергу – здібності діалектично мислити (для цього в завданнях має бути чітко сформульована проблема, яку учням необхідно розв'язати);

3) стимулювати реалізацію взаємозв'язків між новим матеріалом і наявними знаннями;

4) учень повинен мати можливість самостійно перевірити результат своєї роботи.

Завдання для організації самостійної роботи учнів передбачали різні рівні складності:

- репродуктивні;
- продуктивні (творчі);
- практичного значення.

Тобто, запропоновані учням завдання ускладнювались від простого до складного і від складного до практичного.

Отже, систематично організована самостійна робота учнів на уроках фізичної географії забезпечить ефективне засвоєння географічних знань, якщо:

– поетапно ускладнювати завдання для самостійних робіт (від репродуктивних, виконавчих дій до продуктивних, творчих);

– застосовувати спеціально розроблену методику організації пізнавальної діяльності, яка передбачає: а) системний підхід до цього процесу; б) диференційоване використання пізнавальних завдань у самостійній роботі учнів на уроці; в) оцінювання результатів самостійної пізнавальної діяльності учнів з урахуванням рівнів їх географічної компетентності.

Основним джерелом виникнення і прагнення до виконання самостійних робіт під час вивчення географії є навчальний процес. Звідси

для організації самостійної діяльності учнів перед учителем стоїть складне і відповідальне завдання з відбору пізнавальних завдань, роздавального дидактичного матеріалу і формуванню в учнів уміння працювати з підручником, картою та іншими джерелами здобування знань. Частина вчителів поки не приділяють цьому належної уваги. Вживані ними заходи з питань організації самостійної діяльності учнів у процесі вивчення географії мають епізодичний характер. Причини криються в недостатній кількості методичної літератури, яка б могла допомогти вчителю організувати самостійну діяльність учнів на більш високому рівні. Маємо на увазі, публікації збірників дидактичних завдань, методики організації і проведення самостійних робіт тощо. Недостатня розробленість рекомендацій на допомогу вчителю диференційованих індивідуальних та групових творчих завдань з географії для використання їх на уроках для самостійної роботи. На основі аналізу результатів констатуючого експерименту можемо зробити висновки:

1) самостійна робота учнів на уроках географії проводиться не систематично. Вчителі намагаються організувати самостійну діяльність учнів з підручником, картами атласу, роздавальним дидактичним матеріалом (запитаннями, пізнавальними завданнями, малюнками, схемами тощо);

2) самостійна робота учнів із різними джерелами здобуття знань з географії проводиться на низькому рівні. До 40%, за нашими спостереженнями, організація самостійної діяльності взагалі відсутня;

3) анкетування учнів показало, що в організації самостійних робіт на уроках відіграють значну роль дидактичні умови. До таких умов належить поєднання індивідуальних і колективних форм самостійної роботи, диференційований підхід у виконанні самостійно пізнавальних завдань, позитивна оцінка виконаної самостійної роботи.

Методика досліджень. Для досягнення поставленої мети була розроблена експериментальна програма, реалізація якої передбачала врахування специфіки педагогічних досліджень, необхідність системного аналізу педагогічного процесу та комплексне використання таких методів дослідження:

а) теоретичні: аналіз методичної літератури з географії; аналіз концепції і стандартів географічної освіти; метод моделювання; метод узагальнення окремих експериментальних характеристик дослідження. Використання цих методів дозволило здійснити аналіз літературних джерел, визначити умови ефективного формування самостійної діяльності школярів та здійснити констатуючий експеримент.

б) емпіричні: спостереження за самостійною роботою учнів; вивчення педагогічного досвіду роботи вчителів; бесіди з учнями та вчителями; інтерв'ю, анкетування; педагогічний експеримент.

Результати досліджень. Самостійна робота учнів є невід'ємним елементом процесу навчання географії. Без неї неможливо забезпечити єдність викладання і самостійне навчання учнів. За твердженням багатьох

дослідників, самостійна робота постає у процесі навчання географії як специфічний педагогічний засіб організації і управління самостійною пізнавальною діяльністю, яка включає предмет і метод наукового пізнання. Сутність самостійних робіт як специфічних педагогічних конструкцій визначається особливостями пізнавальних завдань, втілених у конкретний зміст типів і видів самостійної роботи.

У процесі дослідження виявлено і методично обґрунтовано систему умов формування умінь самостійної пізнавальної активності учнів:

- підготовленість учнів до сприймання та засвоєння навчального матеріалу;
- систематичне проведення самостійних робіт і контроль з боку вчителя;
- врахування рівня попередньої підготовки учнів;
- посиленість завдань з урахуванням індивідуальних особливостей учнів;
- поетапне залучення учнів до творчої роботи.

Обґрунтована нами система пізнавальних завдань (репродуктивні, продуктивні, творчі) для організації самостійної діяльності відповідає основному напрямку становлення пізнавальних можливостей учнів у процесі вивчення географії і дає підстави в значній мірі забезпечити їх інтелектуальний розвиток разом з удосконаленням змісту пізнавальних завдань для проведення самостійних робіт.

Висновки. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективними є дослідження з питань формування самостійної пізнавальної діяльності засобами комп'ютерних географічних ігор, моделюючих програм самостійної пізнавальної діяльності в процесі дистанційного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буряк В.К. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра // Рідна школа. – 2001. №9. – С. 49-51.
2. Бут А. Конструювання систем проблемних завдань з географії // Географія та основи економіки в школі. - 2001, №5 – С. 14-15.
3. Душина И.В. Педагогические технологии обучения географии // География в школе, – 2001. №3. – С. 49-53
4. Зеленська Л.І., Агєєв Ю.О., Безуглий В.В. Комп'ютерний навчальний посібник „Фізична географія України” // Географія та основи економіки в школі. – 1997. - №2 – С. 21-23.
5. Концепція 12-річної загальноосвітньої школи // Директор школи. – 2002. - №1. – С. 2-5.
6. Критерії оцінювання навчальних досягнень у системі загальної середньої освіти // Освіта України. – №40. – 5 жовтня 2000 р.